Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓI TÉZISEK

MICHAL KOVÁŘ

NUORET URALILAISET KIRJALLISUUDET TŠEKISSÄ
(URALILAISTEN KANSOJEN (PAITSI UNKARILAISEN) KIRJALLISUUDEN VASTAANOTTO TŠEKISSÄ)

Irodalomtudományi Doktori Iskola
dr. Kállay Géza egyetemi tanár Doktori Iskola vezetője
Az uráli népek folklórja és irodalma doktori oktatási program
Dr. habil. Havas Ferenc DSc programvezető

A bizottság tagjai:
Elnök: Dr. habil. Havas Ferenc DSc
Bírálók: Zuzana Drábeková PhD, Bereczki András PhD
Titkár: Dr. habil. Csepregi Márta PhD
Tagok: Dr. habil. Pusztay János CSc, Dr. habil. Domokos Johanna PhD, Bogár Edit PhD.

Témavezető**:** Dr. Sirató Ildikó (PhD)

Budapest, 2013

Kysymykset ja menetelmä

Väitöskirjani on katsaus uralilaisten kansojen (paitsi unkarilaisen) kirjallisuuden vastaanottoon Tšekissä. Tämän takia sen tärkein osa on bibliografia. Bibliografia on kommentoitu. Kommenteissani yritän tuoda selville muutamia seikkoja, kuten uralilaisten kansojen kirjallisuuden vastaanoton tendenssejä: taiteellisen laadun tai pelkän eksoottisuuden etsimistä, poliittiseen tilanteeseen sopeutumista tai poliittisen tilanteen hyödyntämistä, rinnakkaismuotojen etsimistä maailman kirjallisuudesta sekä tšekkiläisestä kirjallisuudesta. Usein ei voi puhua tendensseistäkään. Näissä tapauksissa kyse on yksittäisen henkilön seurauksetta jääneestä aloitteesta, joka ikään kuin ei koskaan tullutkaan tšekkiläiseen kontekstiin. Juuri tämän takia laatimani bibliografia on tärkeä; se tuo tšekkiläisten tietoon monia unohdettuja käännöksiä ja arvosteluja, joita voi uudestaan käyttää esimerkiksi Suomen ja Viron kirjallisuuden tai fennougristiikan opetuksessa, uralilaisten kansojen historiankirjoituksessa jne.

Metodiltaan väitöskirjani on tosiasioiden luettelointi, johon kuitenkin liittyy myös arviointi ja tulkinta. Sellaisenaan se on historiallinen teos. Mallina on ollut Péter Domokosin teos *A finn irodalom fogadtatása Magyarországon*,[1] T. Kuldseppin teos *Viron kirjallisuus Suomessa*[2] ja Lenka Fárován teoksia, kuten *Švejk tekee toisin – Suomalais-tšekkiläiset kirjallissuhteet*.[3]

Tšekinnösten ja arvostelujen bibliografian laatiessani olen käyttänyt eniten seuraavia yleisiä lähteitä: tšekkiläisen tiedeakatemian tšekin kirjallisuuden laitoksen retrospektiivistä bibliografiaa (vuoteen 1945),[4] Tšekkiläisen kansalliskirjaston digitaalista tietokantaa *Kramerius*[5] ja *Bibliografický katalog ČS(S)R – články v českých časopisech* -tietokantaa (vuosina 1945–1990).[6] Koska kaikkia aikakauskirjoja ei ole edellä mainituissa tietokannoissa käsitelty, on ollut usein käytävä läpi aikakauskirjojen kokonaisia vuosikertoja. Olen luetteloinut kaikki löytämäni käännökset sekä arvostelut.

1Akadémiai Kiadó, Budapest 1972.

2SKS, Helsinki 1977.

3Tampereen yliopisto, Tampere 1996. Tämä kirja koostuu oikeastaan kahdesta osasta – sen ensimmäisen osan, jossa tutkitaan Suomen kirjallisuuden vastaanottoa Tšekissä, kirjoitti Lenka Fárová, sen *vice versa* -osan taas Auli Kulkki-Nieminen.

4http://retrobi.ucl.cas.cz/retrobi/katalog.1

5http://kramerius.nkp.cz/

6Vuodesta 1953 lähtien julkaisi vuosittain tai kuukausittain Tšekkiläinen kansalliskirjasto.

Väitöskirjan jaottelu ja pääväitteet

Väitöskirjani koostuu neljästä pääosasta. Ensimmäisessä osassa tarkastelen vähälukuisten uralilaisten kansojen kirjallisuuden vastaanottoa. Tämä osa ei kuitenkaan sisällä saamelaisen kirjallisuuden tšekinnöksiä tai arvosteluja, koska niitä on verraten paljon. Sen takia olen päättänyt esittää saamelaisen kirjallisuuden vastaanoton Tšekissä erikseen, toisessa kappaleessa. Näiden kahden osan aiheita sekä aineistoa on tutkittu tietääkseni nyt ensimmäisen kerran. Myös kolmas osa, jossa esitetään virolaisen kirjallisuuden vastaanotto kokonaisuudessaan, on sellaisenaan kirjoitettu nyt ensimmäisen kerran, vaikka on olemassa osittaisia kuvauksia.

Aivan toinen tilanne on suomalaisen kirjallisuuden vastaanoton tapauksessa. Siitä ovat kirjoittaneet hyvin perusteellisesti Brnon yliopiston unkarin kielen ja kirjallisuuden opiskelija Pavel Mrkvánek ja Kaarlen yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden entinen opiskelija ja nykyinen opettaja Lenka Fárová.[7] Tutkielmani neljäs osa on sen takia keskittynyt pelkästään niihin suomalaisen kirjallisuuden vastaanoton aiheisiin, joita ei ole vielä huomioitu.

1. luku. Vähälukuisten uralilaisten kansojen kirjallisuutta on Tšekissä julkaistu useimmiten muiden Neuvostoliiton kansojen yhteydessä. Hyvin tavallinen konteksti on ollut Siperia. Tämän kontekstin merkitys on joskus ollut niin suuri, ettei ole mainittu muita, kuten etnisiä tai paikallisia kategorioita. Tämä kuitenkin koskee enemmän suullista kirjallisuutta. Sellaisten satujen tai tarinoiden kokoelmia, joista on mainittu vain se, että ne ovat siperialaisia, on muutama, yksittäisinä ilmestyneitä satuja tai tarinoita jopa kymmeniä. Näihin teoksiin en kiinnittänyt huomiota laatiessani bibliografiaa.

Venäjän tai Neuvostoliiton vähälukuisten uralilaisten kansojen kirjallisuuden vastaanoton siperialaiset puitteet ovat olleet Tšekissä yleisimmät. Myös sen tähden on käännetty eniten mansikirjailija Juvan Šestalovin tuotantoa ja lisäksi myös nenetsien kirjallisuutta on käännetty suhteellisen paljon. Kiinnostus Siperiaa kohtaan johtunee paitsi

7Esim. MRKVÁNEK, Pavel. *Česká recepce finské literatury se zvláštním zřetelem k překladům Kalevaly*. Diplomová práce na FF UJEP, Brno 1969; FÁROVÁ, Lenka – KULKKI-NIEMINEN, Auli. *"Švejk tekee toisin" – Suomalais-tšekkiläiset kirjallisuussuhteet*. Suomen kirjallisuus -julkaisuja 35. Tampereen yliopisto, Tampere 1996; FÁROVÁ, Lenka. Česko-finské kulturní vztahy. In: JUTIKKALA, Eino – PIRINEN, Kauko. *Dějiny Finska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001, s. 308-317; FÁROVÁ, Lenka. *Finská literatura v českých zemích*. Diplomová práce na FF UK, Praha 1993.

sen eksoottisuudesta, myös tšekkiläisten ja siperialaisten historiallisista suhteista: Tšekkoslovakia oli 1920-luvulla yksi Siperian itsehallinnon kannattajien suosituimpia kohdemaita, ja lisäksi vielä sitä ennen tšekkiläiset legioonalaiset taistelivat Siperiassa Venäjän kansallissodassa punaisia vastaan.

Toinen maantieteellinen konteksti on (Neuvostoliiton) pohjoinen, vaikka tämäkin on joskus vaihtunut siperialaiseksi. Esimerkiksi Voskobojnikovin ja Menovštšikovin antologian otsikko *Skazki narodov Severa* (Pohjoisen kansojen satuja) on käännetty Siperialaisten metsästäjien saduiksi, vaikka antologiassa on mukana myös saamelaisia satuja.

Siperiassa asuvien uralilaisten kansojen sadut ilmestyivät antologioissa (muiden kansojen satujen kanssa) ja lehdissä lähes viisikymmentä kertaa (samojedien satuja on ollut 26, obi-ugrilaisten satuja 23). Lisäksi erikseen ilmestyi nenetsi- ja obinugrilaisten satujen kaksi kokoelmaa. Tšekkiläisissä aikakauslehdissä ilmestyi neljän samojedikirjailijan (Lapcuj, Ledkov, Vylka, Pyršin) ja kolmen obinugrilaisen kirjailijan (Ajpin, Šestalov, Šulgin) tuotantoa.

Permiläisten, marilaisten sekä mordvalaisten kansojen tuotantoa käännettiin vähemmän. Ilmestynyt on vain kahdeksan udmurtti-, viisi komi-, neljä mari- ja viisi mordvalaista satua, yksi näytelmä (Djakonov) ja muutama kahdeksan kirjailijan (Juškov, Rotšev; Krasilnikov, Ar-Sergi; Atjanin, Radim, Jegorov (?); Majn) lyhyt teksti.

Pienten itämerensuomalaisten kansojen kirjallisuutta on myös käännetty suhteellisen paljon. Eniten kuitenkin karjalaista, todennäköisesti *Kalevalan* maineen takia. Eri aikakauslehdissä ja antologioissa ilmestyi viisitoista karjalaista satua, yksi karjalaisten satujen kokoelma ja Stepanovin romaanin otteen käännös. Erityistä on, että myös liiviläistä kirjallisuutta käännettiin: kolme tarinaa ja muutama Ernštreitsin runo. ”Uusien” itämerensuomalaisten kansojen – kveenien ja meänkielisten – kirjallisuuden kaksi näytettä on ilmestynyt samaan aikaan samassa lehdessä viime vuosina, samoin kuin ensimmäinen vepsän kirjallisuuden käännös.

Itämerensuomalaista kirjallisuutta on käännetty osittain suoraan lähdekielestä (Stepanov, Ernštreits, Pohjanen, Nilsen-Børsskog, Abramov), osittain jonkun muun kielen, useimmiten venäjän, kautta. Lähes kaikki muut vähälukuisten uralilaisten kansojen uralilaiskielisen kirjallisuuden tšekinnökset on välitetty juuri venäjän kautta. Poikkeuksena on Jaromír Matoušekin erään karjalaisen sadun käännös puolasta, Richard Pražákin mansin runon käännös unkarista ja sekä minun ja Elena Rodionovan käännös udmurtista.

2. luku. Saamelaisen kirjallisuuden vastaanotossa Tšekissä ollut muutamia painopisteitä. Aivan alusta alkaen lähes 1900-lukuun asti käännettiin vain suullisen sanataiteen näytteitä: joikuja, satuja ja tarinoita. Ensimmäisistä kerätyistä näytteistä vain pieni osa on suoraan tšekkiläisten – Jaromír Hrubýn, Josef Kořenskýn, Vojta Válekin ja Václav Marekin – keräämiä. Loppu on eri antologioista ja aikakauslehdistä otettuja käännöksiä. Suullinen sanataide on jäänyt Tšekissä saamelaisen sanataiteen pääedustajaksi.

1900-luvun kuluessa tehtiin saamelaisen suullisen perinteen teoksista useita parafraaseja. Nämä parafraasit joko täsmäsivät taidelajissaan alkuperäisen tekstin kanssa, tai alkuperäinen tarina tai satu omaksui läheisesti alkuperäisen kirjallisen taidemuodon – kertomuksen (Válek, Podzemský, Marek) tai jopa romaanin (Marek). Lisäksi vieraitakin parafraaseja tšekinnettiin.

Vasta 1980-luvulla saivat alkunsa ensimmäiset kirjalliset teokset, joilla oli oma, selvä tekijänsä. Niiden enemmistö on runoutta; saamelaista proosaa on ilmestynyt vain yhdessä antologiassa ja yhdessä aikakauslehdessä. Tähän voi lisätä vielä otteet Johan Turin kirjasta *Muitalus sámiid birra*. Suoraan saamen kielistä on kääntänyt tietääkseni pelkästään Václav Marek, Ivana Muková ja Markéta Hořínová, muut sen sijaan ovat kääntäneet jonkin toisen kielen kautta.

2. luku. Viron kulttuurin välittäminen Tšekissä perustui alkuvaiheilla kiinnostukseen pienen kansan samankaltaisista olosuhteista ja heräämisestä. Tämä kiinnostus kuitenkin loppui hyvin pian Vocelin arvostelujen ja käännösten julkaisemisen jälkeen vuonna 1846, ja vasta puolen vuosisadan jälkeen alettiin Viron kirjallisuutta satunnaisesti tšekintää. Vaikka teosten valinta oli hyvin satunnaista, ensi sijassa käännettiin mitä ilmesemmin suoraan virosta (O. S. Vetti ja Josef Obr). Toiseen maailmansotaan saakka myös saksasta käännettiin. Sodan jälkeen saksan asemesta käytettiin venäjän käännöksiä. Lisäksi Viron kirjallisuutta tutkittiin Neuvostoliiton (ennen kaikkea venäläisen) kirjallisuuden puitteissa.

1950-luvulla ilmestyi runsaasti Viron kirjallisuutta, mutta suurin osa julkaisuista oli huonosti käännettyä tai laadultaan heikkoa. Etusija annettiin näytelmille eli sille genrelle, joka siihen aikaan ei ollut Viron kirjallisuuden keskipisteessä. Koko Viron kirjallisuutta edusti Tšekissä 1950-luvulla (ja osittain myös 1960-luvulla) enimmäkseen juuri huonosti käännetty huonolaatuinen tendenssidraama. Miloš Lukášin virosta kääntämiä Tuglasin ja Liivin kertomuksia ilmestyi enimmäkseen paikallisissa lehdissä, ja ne eivät voineet vaikuttaa mielikuvaan virolaisesta kirjallisuudesta. Lisäksi Lukášin valinta oli liian satunnainen (ja sama

asia koskee Lukášin ystävään Jevgenij Timofejevin valintaa); hän käänsi nykyisin varsin tuntemattomien kirjailijoiden teoksiakin. Virolaisen kirjallisuuden tilaisuus herättää *Kalvepoegin* käännöksen avulla 1950-luvun Tšekissä huomiota ei onnistunut. Kustantamo ei rohjennut julkaista koko eeposta, ja sen puutteellinen käännös joutui monien muiden suullisen perinteen toisintojen riviin.

1960-luvulla ja 1970-luvun alussa kiinnostus Viron kirjallisuutta kohtaan Tšekissä salpautui. Vielä 1960-luvun alussa ilmestyivät Vilden *Külmale maale*- (kai virosta) ja Lutsin *Kevad*- (venäjästä) romaanien käännökset, mutta tämän jälkeen virolaista kirjallisuutta julkaistiin vain harvoin.

Tilanne parani vasta 1970-luvun toisella puolella, kun Vladimir Macura aloitti kääntämistyönsä. Macura käänsi muutamia runokokoelmia (Kaplinski, Alver, Viiding) ja koosti virolaisen runouden valikoiman. Macura on ollut itse asiassa ensimmäinen Viron runouden välittäjä Tšekissä. Todennäköisesti Macuran aloitteesta käännettiin koko Tammsaaren pentalogia *Tõde ja õigus*, vaikkakin sen kaksi ensimmäistä osaa venäjästä. Loput käänsi virosta Macuran oppilas Naděžda Slabihoudová, joka on ollut Macuran jälkeen toiseksi tuotteliain kääntäjä. Macura käänsi myös senaikaista virolaista proosaa. Hänen käännöstensä joukosta löytyy parhaiden kirjailijoiden (Kross, Valton, Traat, Vetemaa, Unt, Luik) teoksia.

1980-luvulla ilmestyi kolmetoista lastenkirjan käännöstä. Lukuun ottamatta viittä Tallinnassa ilmestynyttä käännöstä se on suhteellisen paljon. Lastenkirjallisuutta käänsivät virosta Macuran ohella Naděžda Slabihoudová ja Květuše Nováková.

Macura käänsi 1970- ja 1980-luvuilla parhaita teoksia sekä suojeli arvovallallaan sellaisia, joita olisi ollut mahdollista pitää Tšekkoslovakiassa ”vahingollisina” niiden yhteiskunnallisen kritiikin takia. Toiset kääntäjät käänsivät etupäässä klassisia teoksia (Slabihoudová), tendenssiteoksia ja lastenkirjallisuutta (Slabihoudová, Nováková, Timofejev, Lukáš).

Vallankumouksen jälkeen eli 1990-luvulla Viron kirjallisuuden käännökset vähenivät. Kiinnostus siirtyi siihen saakka kiellettynä olleeseen länsimaiseen kirjallisuuteen. Macura ja Slabihoudová ehtivät julkaista pelkästään muutamia tekemiään käännöksiä. Macura ja Slabihoudová pyrkivät parantamaan tätä tilannetta kirjoittamalla tutkielmia Viron kirjallisuudesta. Sen tähden voi sanoa, että 1990-luvulla kirjoitettiin enemmän Viron kirjallisuudesta kuin käännettiin sitä. Vasta 21. vuosituhannen alussa lienee astunut esiin

uusi kääntäjien sukupolvi, ja toivottavasti he palauttavat tšekkiläisten lukijoiden kiinnostuksen virolaista kirjallisuutta kohtaan.

4. luku. Systemaattinen Suomen kirjallisuuden vastaanotto Tšekissä alkoi Josef Holečekin *Kalevalan* ja *Kantelettaren* käännöksellä. Sitä jatkoivat Alois Koudelka, Alois Šikl ja Vladimír Skalička ennen toista maailmansotaa ja sodan aikana. Muut kääntäjät käänsivät suomalaista kirjallisuutta saksasta. Toisen maailmansodan jälkeen ja 1950-luvulla käännettiin eniten venäjästä, ja vain niin kutsuttua ideologisesti mallikelpoista kirjallisuutta (esimerkiksi Sinervo, Wuolijoki). Vasta 1960-luvulla alkoi paremman kirjallisuuden käännöstyö Marta Hellmuthován ja Jan Petr Velkoborskýn ansiosta. Silloin käännettiin Linnan ja Waltarin teoksia, mutta pikku hiljaa myös muuta senaikaista kirjallisuutta, kuten esimerkiksi modernisteja Haavikkoa, Hyryä ja Eeva-Liisa Manneria. Kiinnostus Suomen kirjallisuuteen on siitä lähtien yhä laajennut: nykyisin ilmestyy joka vuosi ainakin kuusi käännöstä. Viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana kiinnostus suomalaiseen runouteen on kuitenkin hiipunut. Koko suomalaisen runouden vastaanoton historiassa Tšekissä oli kaksi huippua: 1960-luku ja 1980-luku ennen kaikkea Velkoborskýn ja Parente-Čapkován käännösten ansiosta.

Uralilaisen kirjallisuuden vastaanoton historiasta voi tehdä seuraavia yleisiä päätelmiä: Vastaanotto ei ole ollut jatkuvaa tai yhtenäistä, ja usein siihen on vaikuttanut suoraan Tšekinmaan polittinen tilanne. Tämän vuoksi sekä uralilaisen kirjallisuuden tulkinta että kiinnostus sitä kohtaan ovat perustuneet hallitsevasti ideologiaan. Puhdas filologinen kiinnostus uralilaisen kirjallisuuden taiteellista laatua kohtaan on ollut harvinaista.

Historia osoittaa kiinnostuksen huippukausia, toisaalta myös kiinnostuksen puutteen. Hyvin harvoin on tapahtunut niin, että kiinnostus eri uralilaisten kansojen kirjallisuutta kohtaan on ollut samanaikaista. Tämän voi huomata esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeen: Viro oli osa Neuvostoliittoa, joten sen kirjallisuutta käännettiin enemmän kuin Suomen. Myös Prahan kevään jälkeen Tšekissä esitellään paljon Neuvostoliiton uralilaista kirjallisuutta – poliittisten motiivien savuverhona.